

LÁSZLÓ SZABOLCS

ZÖLDFÜLŰ ÉSZT GENGSZTEREK

Sass Henno: *Itt jártam*

■ „Ha anyja és apja sejtette volna, kicsoda balhéba fog keveredni fiuk, azon a tizen-nyolc évvel azelőtti éjszakán elment volna a kedvük a gyereksínalástól. Ennyi felebaráti együttérzést talán mégiscsak tanúsíthatnak volna.” (14:48) Ezt a végkövetkeztetést vonja le az ifjú Rass, az észti Sass Henno nagy sikerű regényének hőse, miközben az orosz maffia egyik furgonjában összekötözött kezekkel és fekete zsákkal a fején zötykölődik – feltehetően kivégzése helyszínére. Az életveszélyes helyzet eme meglehetősen ironikus, már-már cinikus értelmezése jól jellemzi a főszereplőnek a saját elbaltázott életéhez és a kegyetlen környező világhoz való viszonyát. Hiszen a lepukkant, poszt-kommunista lakótelepi univerzumban még *annyi* felebaráti együttérzést *sem* tanúsított senki iránta. Így véletlenszerű és fölösleges életét – mely sok azonos helyzetű fiataléhoz hasonlítható – zavartalanul vehette saját kezébe, szabadon alakíthatta az adott nehéz körülmények keretei között, és végül minden önámítás nélkül vállalhatta érte a felelősséget – nem tartozott ugyanis senkinek semmivel.

De persze csak átvitt értelemben, mert a regény derekán az orosz maffia konkrétan félmillió észti koronát követel tőle két kilo kábítószer eltűnése miatt. A férfikor küszöbére érkezett, de még fél lábbal nagyon is a kamaszkorban levő Rass azonban ezt a veszedelmet is viccbe oltja, s a számtalan leleményes és kétségbeesett pénzszerzési manőver mellett ezt forgatja a fejében: „drágakedves Míkulás, jó gyerek voltam, légy-szi, fizesd ki a kábítószer-adósságomat.” (17:13) Talán ennyiből is érzékelhető, hogy Sass Henno egy lakótelepi srác fejlődésregényét írta meg *Itt jártam* című könyvében, amelyben izgalmasan, szóragoztatóan és tömören ábrázolta a bűnözéssel járó elkerülhetetlen átváltozást és felnőtté válást – magyarul, hogy miként nő be valakinek a feje lágya. A fiatal észti írónak sikerült moralizáló vagy arrogáns hangvétel nélkül bemutatni azt a kritikus határhelyzetet, amelyben a zöldfülű, nyugtalan és pénzéhes kamasz a vállalt kockázatok révén találkozhat, s próbál meg-

küzdeni a független élet és a kelet-európai vadkapitalizmus brutalitásával.

Sass Henno regénye már megjelenésekor nagy sikernek örvendett Észtországban, 2005-ben megnyerte az évente meghirdetett észti regényversenyt. Azóta több nyelvre lefordították, továbbá 2008-ban a könyv alapján film is készült, amit a Karlovy Vary-i Nemzetközi Filmfesztiválon mutattak be. A fiatal író az észti irodalom úgynevezett „második hullámának”¹ utóvédjéhez tartozik, és az 1990-es évek második felében színre lépő posztmodern és médiaorientált szerzők – mint például Mehis Heinsaar, Jan Kaus vagy az ugyancsak díjazott Kaur Kender – újtársai, nyitásai nyomán már egy globálisnak nevezhető irodalmi beszédmód paradigmájában alkotja szövegeit. Ifjúkori bűnözésről és drogfogyasztásról szóló könyve új hanggal, új témával és új viszonyrendszerrel hozakodott elő a meglehetősen hagyományos tematikával és lokális kontextussal foglalkozó észti prózavilágban. A neves és világszerte fordított észti regényírók – mind az öregebb nemzedék, például Jaan Kross vagy Jaan Kaplinski, mind a fiatalabbak, például Andrus Kivirähk vagy Tõnu Õnnepalu – többnyire az észti történelem és nemzeti kultúra, a nyelv és az identitás kérdéseivel foglalkoznak műveikben. Függetlenül attól, hogy tragikus komolysággal vagy nevetető iróniával kezelik témájukat, mindannyian a „képzelt közösség” létkérdéseit (például a nemrég még roppant népszerű „beszélhetünk-e posztkoloniális helyzetről a balti államokban?” problémáját) boncolgatják a műveikben, tudatosan szólítva meg ezt az etnokulturális szempontból körülírt célközönséget. Rein Weidemann egyenesen úgy fogalmaz, hogy „az észti irodalomtörténet az észti kultúra szerkezeti alapját képezi, hiszen az irodalomból származik egyrészt a lényegi eszmerendszere, másrészt pedig a megnyilvánulási formája is”².

Ezzel szemben Sass Henno és hozzá hasonlóan több más fiatal észti prózaíró is immár más alkotói pozícióból és világszemléletből írja történeteit: könyvében nem esik szó az észti történelemről, a nemzeti identi-

tásról, az Európához vagy a „Kelethez” való viszonyról – de annál élesebb és érzékletesebb képet kapunk az új világrendben kialakuló nyomorúságról, társadalmi igazságtalanságokról és a túlélésért, felemelkedésért folytatott hétköznapi küzdelem módozatairól. A kábítószer-ügyekbe keveredő Rass története természetesen a jól behatárolható posztsovjet balti országok vadkapitalizmusának keretei között zajlik, de a szereplők világában a pénz, a szex, a fogyasztói cikkek, az amerikai filmek, az internet stb. a központi jelentőségű, és nem például az észtlenség identitás újradefiniálása vagy az Európához való „visszatérés” elemzése. Globális érvényességű, húsbavágó anyagi kérdésekre keresik a választ, és ilyen kérdések kényszerében választják a bűnözés útját. Sass Henno irodalmi példaképei is a kortárs világirodalom fegyverek között kereshetők, s az általa ábrázolt világ és prózanyelv sokat köszönhet Bret Easton Ellis, Chuck Palahniuk vagy Irvine Welsh alkotásainak.

Ugyancsak érdekes formát és kiindulópontot választott az elbeszélés számára, amely mindvégig képes fenntartani a feszültséget: a narrátornak ugyanis egy rendőrségi vallatászobában kellene nyilatkozatot adnia a letartóztatási jegyzőkönyv számára, ám látszólag időhúzási taktikázásból úgy dönt, hogy kibővíti a bürokráciai műfaj kereteit, és kezdetétől fogva elmeséli bűnözői életútját. Ez a Seherezádé-szerű megoldás, amivel (a vehemensen utált rendőrök bosszantása mellett) a cellába jutást akarja mind jobban elhalasztani Rass, természetesen ön- és létértelmező aspektust is kap: kísérletet tesz arra, hogy a hatósági egyszerű ítélettel szemben a teljesebb (ellen)történetet, illetve a valós motivációkat rekonstruálja. A szituációnak megfelelően nincsenek oldalszámok a lapokon, hanem az írás haladásának időpontjai lettek feltüntetve, hajnali háromtól megállás nélkül délután hat óráig.

A keretes szerkezeten belül kibontakozó elbeszélésben a narrátor eltávolítja magától a történetet (amely a továbbiakban „egy fiúról szól”), hogy általános érvényességet szerezzen a bemutatott univerzum. A könyv alapján készített, sajnos abszolút felejthető és lapos filmmel összehasonlítva dombordik ki a szövegben felépített szereplő és világ érdekessége, frissessége és humora. Míg a film a „többre érdemes és szíve mélyén rendes fiatalember” hübriszes bajba jutásának klasszikus, de unalmasra egyszerűsített történetét adja elő, addig a regénybeli főszereplő nem akarja magát elkülöníteni az őt körülvevő környezetétől, hogy felsőbbrendűnek látsszon barátai mellett vagy a lakótelepi világ számára természetes közege

ellenében. A társadalmi élet perifériájáról, a kitaszított állapotának szemszögéből vázolja a Rass előtt felsejlő lehetőségeket és a fiatalkori mohó pénzszerzés – s a vele járó elkerülhetetlen törvénszegés – őszinte izgalmát, gátlástalanságát, erkölcsön kívülségét és várható buktatóit mutatja be. A filmben kapott egyoldalú modorosság helyett a könyvben a zöldfülű és vakmerő szereplő szabad kibontakozásának, tévelygéseinek és kísérletezéseinek vagyunk tanúi.

A regény humora a szereplők tapasztalatlan próbálkozásainak abszurdításából és az így keletkezett helyzetek örültségéből származik: leginkább a metamfetamin használatát és árusítását követő röhejes bonyodalmak bemutatásából. Mivel „a speed aktivizál, stimulálja a felfogóképességet és kitartást ad”, használói unalmukban például teljesen átfestenek és rendeznek egy kétszobás lakást egy éjszaka alatt, ha pedig iskolaidőben szedik a diákok, órák alatt kiolvasnak egész fizika és kémia tankönyveket, hogy aztán „a házi olvasmányok elemzésekor egész órára belefeledkezzenek a mondókába”. (12:33)

De az is nyilvánvaló az elbeszélésben, hogy a meggazdagodás és az amerikai álom elérése miatt tudatlan vakmerőséggel elkövetett bűncselekmények a szabadság élményét és a felnőtté válás érzetét kínálták a srácoknak. Bármennyire megbotránkoztatónak is hangozzék, a lakótelepi, kilátástalan jövőjű fiúk számára a törvénszegés alapvetően a kreativitás megnyilvánulásának és próbájának számít. Míg más fiatalok az egyetemi padokban, menő cégeknél vagy biztos hivatalokban intézményes keretek között bontogatják ki leleményességüket, energiájukat, a panelvilág lakói az igazságtalannak tartott, megvetett és lenézett, de azért kínosan számon tartott törvény áthágásának módoszataiban találják fel magukat. A törvényen kívülség, a szabad „genszterélet” elemi vonzóerejét nem csupán a globalizált populáris kultúra paradigmája (a *Keresztapa*, *A sebhelyesarcú* vagy a *Nagymenők* töretlen népszerűsége) adja, hanem a társadalmi felemelkedésnek és a saját élet irányításának felvillantott kockázatos lehetősége.

Rass kitartóan egyensúlyoz azzal az illúzióval, hogy orosz maffia ide vagy oda, de valahogy kézben lehet tartatni szerelmi, családi és üzleti szálakat – míg nem egy végtelenül neveléses lépés révén a szűkebb baráti körével bele nem sétál a sárkánygyomrába, azaz egy észtl börtön várótermébe, ahonnan már bilincsbe verve távoznak mindannyian. Ezen fordulat magyarázza az elbeszélésben végigvonuló feszültséget és a narrátor néhol szitkozódva dühöngő, néhol

metszően gúnyos, néhol pedig kíméletlenül önironikus hangnemét – s persze a próza pergő, friss nyelvét. A szabadság és a fogság közötti átmeneti helyzetben a lakótelepi hős rájön, hogy mérleget kell vonni az eddig történetek fölött és leltárt készíteni arról, hogy miért és hogyan jut az ember börtönbe. Tisztázni maga előtt a történte-

ket, tanulságos mesét szolgáltatni esetleg másoknak és valamilyen jelet hagyni a világban, amint a címadó graffiti is sugallja. Olcsó megbánás, hamis moralizálás vagy gyáva önámítás nélkül szembenézni az étellel és a döntésekkel – nem mindennapi feladat, legalább akkora bátorság kell hozzá, mint magához a túléléshez.

■ JEGYZETEK

1. Piret Viires. *Áttekintés az észti kortárs irodalomról*. (Bárány Borbála fordítása)

<http://www.pluralica.eu/materia/piret-viires-attekintes-az-eszt-kortars-irodalomrol?page=0,4>

2. Rein Veidemann. "About the Meaning of Estonian Literature." *Interlitteraria*, 2007/12, 63-72.

<http://www.ceeol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=c0b12319-3ab0-4678-9085-913013cb045b>

A KORTÁRS ÉSZTI IRODALOM SZERELMÉNEK ELŐKERTJE

Mehis Heinsaar breviárium

■ *Mehis Heinsaar breviárium* – semmit- és mindentmondó cím. Egy breviárium nemcsak rövid szövegek, szemelvények gyűjteménye, hanem a vallásos, meditatív szövegcsokor konnotációját is hordozza. A kortárs észti irodalom egyik legszínesebb egyéniségként emlegetett Mehis Heinsaarnek e kis, égszínkék kötetbe gyűjtött rövidpróza szövegei különös, félmisztikus világba kalauzolnak, s ha nem is szolozsmázásra, de egyfajta megtérésre, az észti irodalomba való visszafordíthatatlan belebolondulásra készítetik az embert. Kiragadják a gyanútlan olvasót a hétköznapi realizmus rutinjából, mágiikus erővel szippantják magukba, hogy olykor „sűrű slájmában” úszva placcsanjon ki újra a szürke aszfaltjára annak a valaminek, amit eddig valóságnak hitt. Való- és álomszerűség határmezsgyéjén játszódnak tehát ezek a rokokó groteszk novellák, melyeket a szerkesztők Heinsaar eddig megjelent prózáköteteiből válogattak össze, és egy speciálisan a magyar olvasókhöz szóló interjúval egészítették ki. A Magyarországi Észti Intézet és a Pluralica által megjelentetett miniatűr kiadvány biztonságosan keveset markol: kilenc írást, kivétel nélkül gyöngyszemeket. Olvasásra és még tovább olvasásra csábít a nyúl farknyi és hosszabban rövid szövegek egymásra következősének ritmusa is. Szinte egy lélegzetvételre elolvasható könyvet tartunk a kezünkben, de nem egyetlen kézle-

gyintéssel elintézhető élményt, hanem olyat, ami azt ígéri, hogy ez csak a kedvcsináló, az előjáték, ha úgy tetszik, „előkert”. Hisz Mehis „mérnök szerelmének előkertjében mindenféle érdekes formájú fa és bokor van, különös illatú növények, csikos macskák, disznóságokat rikoltozó tarka madarak”, tétozástól láncreakációszerűen hasadó hősök, dúduló téglák, kolibrikompótos üvegek halkalokban, váratlan fel- és eltűnése hajlamos esernyőművészek, elmosódott, tojászsonglór urak, hallucinogén süteményt burjánzó barokktudor agyak, verőfényes, viruló kerteket rejtő mocsos, macskahúgyszagú ajtók, madárhangú óriásasszonyok, mamutfenyőárbocos világóceánjárók. Így aztán az előkertbe bepillantót, „bárhová is igyekszik éppen, kínzó vágy fogja el, hogy mindezt közelebből is szemügyre vegye”. Mennyi egzotikus agyszüleményt, burjánzó történetet is rejthet még a felderítetlen észti (b)irodalom, melynek ez csupán előkertje? És ha a kilenc történeteske elolvastán a „vendég” vérszesen bele találna veszni a komor önvizsgálatba vagy meghasonlani készülőne illúziótlan önmagával, s fennállna az a veszély, hogy nem utazik tovább a világ végére, megismerni e kis balti rokon nép nagy formátumú irodalmi tájait, akkor egy interjú erejéig Mehis „mérnök egy váratlan és magával ragadó lóbusztáncot lejt neki, ily módon győzve meg őt, hogy mérhetetlen ostobaság lenne

Szerk. Reet Klettenberg, Lőrincz Gergely, Segesdi Móni. Ford. András Judit, Fábíán Orsolya, Herczeg Balázs, Kóhalmy Nóra, Lengyel Tóth Krisztina, Márkus Virág, Segesdi Móni, Tóth Viktória, Virág Benedek; Észti Intézet – Pluralica, Bp., 2012.

éppen most visszafordulni. Erre a vendég víg kedve és érdeklődése többé-kevésbé helyreáll, és együtt folytatják útjukat a sivatagon át.” Útikalauz is tehát ez az Ész-t Intézet által kezünkbe adott zsebkönyv és beavatás, mely visszafordíthatatlanul pozitív változást idéz elő olvasói várakozásainkban, akár csak a sorozatban eddig megjelent másik két breviárium: az Andrus Kivirähk és az Eeva Parké.

Egyszerű és ötletes grafikai megoldásaival is együtt játszásra csábít ez a kötetecske (melyhez talán azért nem ártana nagyított mellékelni az apró finomságok és a bolhabetűs szöveg követéséhez). A hátsó borító ígéretes címkefelhője (a lehangsúlyosabb helyen ránk kacsintó „szerelmi öröm” címkével) és a fedőlap szemére tapasztott ujjai közül kukucskáló szárnyas-farkincás fantázialakja között mozaikdarabkákká szóródik szét a tartalomjegyzék mellett egészen (?) látható illusztráció: Asko Künnap karikatúravíziója. Apró átfedésekkel illeszkednek egymáshoz ezek a kirakósdarabkák, akár csak a kötetbe innen-onnan gyűjtött szilánknovellák. Akarva-akaratlanul egy közös fikciós univerzum elemeivé lesznek. Ebben

a mienkre szellemes-kísértetiesen emlékeztető világban narratívává bomlik létünk hétköznapi skizofréniaja, a külső utazások belsők is egyben, gyerekjáték az átlépés az evilágból a másvilágra, ha pimasz pszichopomposzok huppannak le szigorú ex-álmásfőnökök mellé a padra, az elbeszélői perspektíva visszajára fordításával helyet cserélhet kísértett és kísértet.

A kötet értékelendő erénye, hogy kitűnő fordítók felvonultatása is egyben. Ugyanakkor a kilenc fordító tolmácsolásában olvasható kilenc történet nyelvi világa nem mutat zavaró egyenetlenségeket. Magával ragadóan burjánzik történetről történetre e 21. századi balti Poe fantáziája magyarul is.

Az egyetlen dolog, amit sajnálhatunk: ennek a kereskedelmi forgalomba nem került könyvecskének az elolvasásához muszáj könyvtárba mennünk, akármilyen intim olvasmány is. Szóval... ha valaki üdvözült tekintettel leül mellénk a padra a parkban, és felénk nyújtja ezt a miniatűr kék brosrát, egyszer az életben engedjünk a csábításnak.

„(Y)”

TRANSZFORMATIKUSZ NOMADIKUSZ

Domokos Johanna: *exil, elixír*

■ A nyelvek és kultúrák közötti fordítás problematikája régóta témája a költészetnek. Nem csupán irodalomtudományi kérdéskör ez, hanem maguk a szerzők is elkötelezték magukat ebben az irányban, és hangsúlyos érdeklődéssel fordulnak a különböző kulturális termékek valamely másik kultúrába történő fordítása, fordíthatósága felé. A költészet is felvette immár a világ globalizációs ritmusát. A költő és irodalomtudós Domokos Johanna kötete, melyet a 19. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon mutattak be, ugyanakkor ellenállást is tanúsít e folyamat szemben, azzal, hogy nyelvi eszközök segítségével próbálja a kultúrának mint mélyebb egységnek az egyediségét felmutatni: azt, hogy mennyire másképpen lehet egy másik nyelven bizonyos dolgokat kifejezni, mit ad hozzá a szöveghez és mit vesz el a szövegtől a fordítás.

A háromnyelvű verseskötet érdekes utazásra hívja az olvasót. A magyar, német, illetve angol szövegrészek cikázó, kanyargós, olykor meg a lapon nyílegyenesen átviharzó

utak között bukkannak fel. Az úttestek melletti pihenőhelyeken Domokos Johanna „Elengedő és befogadó kísérőknek” ajánlja fel a kötetét, már az elején tisztázva az utazás szabályait. És valóban, a megszokott feltételektől eltérő képességek birtokában tudunk vele tartani, ismerve mindhárom nyelvet. Az olvasó elsöre azt hinné, hogy a három nyelvi réteg miatt a szöveg töredékes benyomásokat kelthet bennünk. Itt azonban az ellenkezőjét tapasztalhatja meg, ugyanis összeolvasva az angol, a magyar és a német sorokat, ezek egységet alkotnak, és nem ki-zökkentik, hanem éppen hogy belesegítik az olvasót abba a világba, amelyet megalkotnak. Ha egy bizonyos nyelven írott szövegrész számára az adott nyelv kifejezési formái szűknek bizonyulnak, a nyelvváltás vagy egyféle újrapróbálkozásként, vagy annak továbbírásaként jelenik meg. Domokos Johanna többnyelvű szerzői képességeit annak köszönheti, hogy számos helyen élt már, többek között Németországban, Magyarországon, Finnországon és Amerikában, mint

egy igazi nomád értelmiségi. A kötet hangulata kuriózumnak számíthat azoknak, akik még személyesen nem élték át a határon túli lét idegen és ismerős közötti lavírozásának érzését. Akik pedig felfedezik a folyamatos úton levéshez társuló különös életérzés ismerős jeleit, azok az utószóhoz érve rábólinthatnak Domokos Johanna gondolataira: „lehet, hogy a (poszt)modern nomadizmus izgalmasnak hangzik fülünkben, de komoly kihívás, akiknek ezzel mindegyre szembesülniük kell. A sokféle váltott másság, nyelv és kultúrkör legjobb esetben nemcsak a sehol, hanem a mindig otthon levés érzetét adja.”

Ahogy az utazások, költözések beleszólnak az életünkbe, kizökkentenek egy nyugalmi helyzetből, úgy kíván ez az érdeke-

sen megformált kötet is kibillenteni a befogadói magatartás klasszikus szerepéből, és bátorságot ad eltávozni az ismerttől. Domokos Johanna hatodik verseskötete érdekes olvasótábor gyűjthet maga köré. A nyelvismeret elsődleges szempont azok számára, akik betekintést szeretnének nyerni a költő transznacionális életérzésébe. Ugyanakkor nem csak nyelvi szinten történik meg az átváltás, ugyanis nyelváltáskor a szöveg is átfurmálódik, amitől izgalmasabbá válik egy-egy szövegrész. A kötet tágabb értelmezésben így válhat nem csupán irodalmi élményt nyújtó olvasmánnyá, hanem a fordításelméletben hasznosítható metaszöveggé is.

Heim Klára Mária

